

Studier i Nordisk

2016-2018

Selskab for Nordisk Filologi
Foredrag og årsberetning

København 2022

Studier i Nordisk 2016-2018

© 2022 by Selskab for Nordisk Filologi, Copenhagen

Trykt hos Campus Print, Søndre Campus, Københavns Universitet

Printed in Denmark 2022

ISBN 978-87-89641-18-8

ISSN 1601-4715

Kopiering fra denne bog kan kun finde sted på institutioner der har indgået aftale med Copy-Dan, og kun inden for de i aftalen nævnte rammer.

Redigeret af Seán D. Vrieland, Anne Mette Hansen, Finn Gredal Jensen, Katarzyna Anna Kapitan, Line Sandst, Rikke Steenholt Olesen, Torben Arboe.

Alle bidrag i årsberetningen er fagfællebedømt.

Sats: SIDE-1, Anne Charlotte Mouret

Det lille billede på bogens forside er hentet fra titelkobberet i Peder Syv: *Nogle betenkninger om det Cimbriske Sprog* (København, 1663), hvor det skal illustrere bogens 4. kapitel: Om det Cimbriske sprogs uddyrkelse i almindelighed.

Selskab for Nordisk Filologi blev stiftet 18.12.1912 og har som formål at fremme studiet af nordisk sprog og litteratur gennem afholdelse af møder og diskussioner.

Selskabet er åbent for alle der interesserer sig for dets formål.

Som medlem modtager man mødeindkaldelser og selskabets årsberetning. Årsberetningen, *Studier i Nordisk*, udsendes hvert tredje år.

Indmeldelse kan ske ved møderne eller ved henvendelse til

Seán D. Vrieland, Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Njalsgade 136, DK-2300 København K, e-post:

sean.vrieland@hum.ku.dk.

Kontingentet er 200 kr. (50 kr. for studerende).

Selskabet har Danske Bank-konto 1551 5426448

(SWIFT-code: DABADKKK, IBAN nr. DK06 3000 0005426448).

www.selskabfornordiskfilologi.dk

snf@hum.ku.dk

Indhold

JAKOB POVL HOLCK

Herlufsholm-samlingen på Syddansk Universitetsbibliotek
og forskningspotentiallet – om forskellige fund og
fragmenter 5

KRISTA STINNE GREVE RASMUSSEN

Søren Kierkegaards Skrifter – hvad editionshistorien kan lære
os om forskellen på bøger og bytes 41

LARS BRINK

Den metriske tilpasning 61

LINE SANDST

Navnet i centrum.
Om placeringsdiskurs og forskellen imellem navne
i tale og skrift 79

MARGRETHE HEIDEMANN ANDERSEN

Engelskpåvirkningen af dansk skriftsprog.
Nogle hovedresultater fra projektet *Yes, det er Coolt.*
Om påvirkning af dansk fra andre sprog 111

Møder mv. i 2016-2018 127

Love for Selskab for Nordisk Filologi 147

Medlemmer og Bestyrelse 149

Publikationer 151

Herlufsholm-samlingen på Syddansk Universitetsbibliotek og forskningspotentiallet – om forskellige fund af fragmenter

JAKOB POVL HOLCK

The Herlufsholm Special Collection at the University Library of Southern Denmark in Odense contains many hitherto unknown medieval manuscript fragments and other spectacular library materials. These items constitute a relatively uncatalogued collection, and efforts are now being made to find, identify, register, and digitize them for online availability. This article emphasizes the great scholarly potential of the Herlufsholm Special Collection in various fields of research and gives examples of some of the newly found treasures. It lists the interdisciplinary scientific opportunities and describes modern technological methods for the speedy recovery of ancient texts/works and their contexts.

Rundt omkring på verdens biblioteker findes der særsamlinger (sml. Berger 2014), der endnu ikke er fuldt ud registrerede, det være sig på papir eller online (sml. Attar 2016: xi-xii), endsi­ge nærstuderet af forskningen. Også i Danmark kan disse særsamlinger findes. Et eksempel er Herlufsholm-samlingen på Syddansk Universitetsbibliotek i Odense (Riis 1990, sml. Tolstrup 1965: 246-247), der siden 2014 har været genstand for en række projekter, hvis hovedformål har været at finde, registrere og formidle hidtil ukendte materialer med relevans for forskningen.

Det har længe været kendt, at denne gamle samling rummer mange usædvanlige og værdifulde værker og blandt andet omfatter flere inkunabler (jf. Nielsen 1925: 40-48 og Kruse Skov 1975: 32-34). Men

ingen har i den ældre litteratur om samlingen tydeliggjort eksistensen af hundredvis af fragmenter af middelalderlige og senere håndskrifter samt dele af sjældne tryk.

De ældste af håndskriftfragmenterne er – eller har typisk været – brugt som indbindingsmateriale til trykte bøger fra især 1500- og 1600-tallet. Noget er i strimler, andet er næsten ikke beskåret. Det giver reelt håndskriftbidder i stort set alle størrelser på Syddansk Universitetsbibliotek, fra 1 × 1 cm til hele foliosider. Fragmenterne af ældre tryk har lignende mål.

På Herlufsholm Skole i Næstved, hvorfra Herlufsholm-samlingen stammer, har man ikke førhen gjort noget væsen ud af fragmenterne, der ikke findes nævnt i skolens trykte katalog over samlingen fra 1882, med tillæg fra 1897 (Forchhammer 1882, Hasselager 1897).

Nogle af pergamentfragmenterne sidder endog smukt placeret som bogomslag på sjældne bogudgaver.¹ Qua de aktuelle projekter på universitetsbiblioteket i Odense er en række fragmenter nu blevet identificeret (Holck 2016a, 2016b, Holck 2018; Hope & Holck 2019a) og har fået oprettet poster i bibliotekets elektroniske katalog. Flere af disse² er blevet digitaliseret i samarbejde med det tidligere Nordisk Forskningsinstitut, Københavns Universitet. Andre er blevet digitaliseret af Det kgl. Bibliotek til brug på Syddansk Universitetsbibliotek. En digital platform er p.t. under udvikling.

Den fortsatte registrering af fragmenter (af både håndskrifter og tryk) er et arbejde, der – alt efter de tildelte ressourcer – kan komme til at vare flere år. Syddansk Universitetsbibliotek har ikke tidligere haft erfaring med denne type opgave og kan her hente inspiration

-
1. Enkelte henvisninger til "pergamentbind" kan fx findes hos Torill Kruse Skov (1975), bl.a. i Bilag II, på side 4 som kommentar til Tycho Brahes *Epistolarum astronomicarum libri [...]*, Uranienborg 1596 (RARA L 31).
 2. På Syddansk Universitetsbibliotek med signaturerne: RARA Fragmenter 1-12 samt RARA Musik L 46.

fra forskningsinstitutioner og -biblioteker i ind- og udland, hvor registreringen af fragmenter har fundet et leje, sml. *Fragmentarium* (<https://fragmentarium.ms/>). De nyfundne håndskriftfragmenter repræsenterer på mange måder potentielt vigtigt stof for flere af de humanistiske forskningsdiscipliner, herunder filologien, boghistorien, palæografien og kodikologien. Men materialerne vil i dag ligeledes kunne belyses tværfagligt, hvor også mange typer af naturvidenskabelige analyser vil kunne supplere den humanistiske tilgang. Flere pigmentanalyser er gennemført (Delbey et al. 2019), ligesom der er foretaget både hyper- og multispektrale skanninger af en række bogbind (Holck 2018; Holck et al. 2019) for at kunne læse skjulte tekster.

I det følgende skal Herlufsholm-samlingen på Syddansk Universitetsbibliotek kort præsenteres med vægt på den historiske baggrund, hvorefter en række både latinske og danske fund bliver gennemgået i hovedtræk. Til sidst opsummeres de anslåede muligheder for samlingen. Artiklen er skrevet med udgangspunkt i universitetsbibliotekets samlingsformidling. De filologiske betragtninger i det følgende hverken kan eller skal betragtes som en udtømmende analyse.

Klostret, skolen og biblioteket

Herlufsholm Skoles middelalderlige rødder synliggøres i dag af flere bygningsrester og interiør efter benediktinerklostret "Skovkloster" (egentlig Skt. Peders Kloster i Næstved), i nær tilknytning til – og som del af – Herlufsholm Kirke (den tidligere klosterkirke). Den ældste del blev opført i sidste halvdel af 1100-tallet på den nuværende lokalitet ved Susåen. Erik 3. Lam (ca. 1120-1146) gav klostret en række privilegier, herunder skattefrihed, via et gavebrev fra 1140, der hører til blandt de ældste, danske dokumenter. Brevet findes stadig på Herlufsholm Skole.³ Som man kan forestille sig, kom dette kloster til

3. Jf. *Herlufsholm Stiftelses Arkiv. Registratur*. Landsarkivet for Sjælland m.m. 1979 [dækker perioden 1135-1978].

at eje omfattende arealer og meget gods flere steder på Sjælland og Lolland-Falster.⁴ Der var munke på stedet helt indtil 1559 efter særlig aftale, idet Reformationen 1536 som bekendt var anledningen til at udfase aktiviteterne i klosterbygningerne, der blev overtaget af kronen (om skolens ældre historie, se Melchior 1822, 1865; Tolstrup 1965).

Via et mageskifte – dikteret af Frederik 2., der blev konge i 1559 – overtog adelsmanden og søofficeren Herluf Trolle (1516-1565) og hans frue, Birgitte Gøye (ca. 1511-1574), Skovkloster (se også Olsen 1986) med flere tilhørende jordbesiddelser i 1560. Frederik 2. fik til gengæld bl.a. Hillerødsholm, det nuværende Frederiksborg Slot, med tilhørende gods.

Som ganske ung havde Herluf Trolle været i Wittenberg for at studere og her fået smag for den tyske skolestruktur.⁵ Hertil kom en tilsyneladende voksende interesse for at støtte unge menneskers dannelse herhjemme. I hvert fald stiftede Herluf Trolle og Birgitte Gøye Herlufsholm Skole den 23. maj 1565.

Herlufsholm Skoles ældste bibliotek – stifternes bibliotek – omfattede, ifølge de seneste tal, ca. 55 bøger (jf. Christensen & Outzen 2016: 6 ff.), der i dag stadig opbevares i Næstved og ikke tilhører Syddansk Universitetsbibliotek.

Biblioteket tog i den tidlige periode herefter generelt form via donationer. Rektor Peder Pedersen Hie (1584-1625) med rektorat 1610-13, donerede ca. 40 bøger til skolen. Skolens ældste bøger blev af bibliotekar Hans Peter Topp (1775-1831) forsynet med mærkaterne BV (Bibliotheca Vetus) og BVH, hvor sidstnævnte betegner rektor Hies bøger.

Indtil ca. 1777 var bogbestanden på henved 300 bøger. Det blev

4. Der er i dag bevaret regnskaber, der giver et tydeligt indtryk af godset i senmiddelalderen (jf. Dahlerup 1993).

5. Om de mulige tyske inspirationskilder til etableringen af Herlufsholm Skole, se Ilsøe (2016: 585-587).

der ændret på, da Otto lensgreve Thott (1703-1785) blev skoleherre, dvs. forstander. Den kendte danske bogsamler (sml. Ilsøe 1996), der også havde været præsident for Videnskabernes Selskab, forærede nemlig skolen omkring 6.000 bind fra sin egen, meget omfattende bogsamling. Disse bøger må siges at udgøre en væsentlig og værdifuld kerne af Herlufsholm-samlingen.

Det er i denne del, at man finder førsteudgaver af eksempelvis Tycho Brahe (1546-1601), Peder Hansen Resen (1625-1688), Hans Hansen Skonning (1579-1651), Peder Syv (1631-1702) og Ole Worm (1588-1654) samt mange sjældne udenlandske udgaver (jf. Holck 2015a: 4 ff.). Det er ligeledes i Thotts bøger, at man – qua navnene på bøgernes tidligere, ofte kendte ejere – fornemmer datidens forbindelser og netværk. Emnemæssigt spænder Otto Thotts bøger i øvrigt bl.a. over teologi, jura, filosofi og historie samt filologi.

I Herlufsholm-samlingen er det ikke mindst *i* og *på* disse bind, at man finder fragmenter af middelalderlige håndskrifter, inkunabler og andre tidlige tryk – et fænomen, der som sagt ikke begrænser sig til Herlufsholm-samlingens bøger, men kendes fra den globale biblioteksverden (sml. Tortzen 1999: 163-172; Harpsøe 2011; Hope & Holck 2019b).

Thotts store boggave bliver også vigtig, fordi den danner præcedens for flere senere donationer til skolens bibliotek, hvor man blandt andet kan nævne kammerherre Anton Groothoffs (1847-1923) gave på omkring 7.000 bind.

Katalogen fra 1882 med tillæg fra 1897 har af kronologiske årsager ikke Groothoffs donation med, ligesom en lang række andre bind og senere tilkomne materialer ikke er anført her. Men denne katalog, der blev til på foranledning af rektor Johannes Forchhammer (1827-1909) med væsentlig hjælp fra overbibliotekar ved Det Kongelige Bibliotek, Christian Bruun (1831-1906), er endnu i dag et værdifuldt redskab i forhold til at orientere sig i bogsamlingen, selvom datidens emneinddeling og den manglende alfabetisering af forfatternavne set

med moderne øjne vanskeliggør et overblik. Og som sagt medtager katalogen ikke alle relevante detaljer ved de enkelte bind, fx vedrørende synlige fragmenter af håndskrifter og tryk, ligesom andre materialer helt mangler heri.

Det er p.t. endnu ikke dokumenteret, at der er middelalderlige håndskriftfragmenter i Herlufsholm-samlingen i Odense, der faktisk stammer fra Skovkloster. Men muligheden foreligger. Biblioteket besidder indbindingsfragmenter i form af daterede bidder af 1600-tals-håndskrifter på dansk og latin, der stammer fra Herlufsholm Skole ("Herluffsshollums"). Det er skoleelevers tekster i form af brevlignende stykker, øvelser og eksaminer (bevaret i RARA Musik L 46, der rummer 16 småpakker med materialer). Disse stykker, der har siddet i indbindingen til nogle af skolens ældste musikaler (jf. Kongsted 2006, 2007, 2016), foreligger i dag i løst format (noget er i 1970'erne udtaget af bibliotekets tidl. bogbinder Axel Pedersen) sammen med middelalderlige håndskriftfragmenter og inkunabelrester etc.⁶ Denne kontekst kunne være interessant for en middelalderforsker, der ville forsøge at koble håndskriftfragmenter til lokaliteten i Næstved.

Herlufsholm Stiftelses Arkiv på skolen rummer i øvrigt adkomst-dokumenter og opgørelser fra middelalderens Skovkloster. Så der er i forvejen bevaret et korpus fra benediktinerne.

At eksemplervis nogle af klostrets liturgiske skrifter – fremstillet herhjemme eller i udlandet – skulle være blevet skåret i stykker og genanvendt i Næstved som indbindingsmateriale i tiden efter skole-

6. Se fx RARA Musik L 46, heri pakken med bindfor fra R134 (R = RISM, Répertoire International des Sources Musicales, R134 = RARA Musik L 45). Her findes fx middelalderlige brudstykker på pergament – fx af den apokryffe *Pseudo-Marcellus Passio Sanctorum Apostolorum Petri et Pauli* (afskriften her er fra ca. 12. århundrede; tak til Christian Etheridge, Syddansk Universitet, for dateringen, og tak til Dario Bullitta, Università Ca' Foscari Venezia, for identifikationen) – og et stykke af en uidentificeret inkunabel(?) samt danske elevskriblerier på papir fra 1600-tallet.

stiftelsen, måske i flere årtier herefter, ville give god mening. Det kan p.t. *ikke* dokumenteres, at Otto Thott skulle have brugt overleverede, middelalderlige håndskrifter fra Skovkloster til at smykke bøgerne i sin donation. Men flere af disse bind *er*, som førnævnt, forsynet med middelalderlige fragmenter, sådan som det var skik og brug blandt datidens bogbindere.

Det estimeres ud fra stikprøver, at omkring hver femte bog fra 16. og 17. århundrede i Herlufsholm-samlingen vil have fragmenter fra middelalderen indsat i indbindingen, nærmest uanset bogens ophav. På den måde øges nu mængden af de kendte materialer, som det daværende Odense Universitetsbibliotek købte af Herlufsholm Skole i årene 1968-69 for 1,4 millioner kroner.

Latinske eksempler på fragmenter

I middelalderens Vesteuropa var latinen igennem en længere periode det gængse skriftsprog inden for kirken og den sekulære administration.⁷ Derfor er det ikke mærkeligt, at 99,9 % af de indtil videre fundne fragmenter af håndskrifter fra middelalderen i Herlufsholm-samlingen er på latin.

Genremæssigt er langt de fleste af fragmenterne dele af liturgiske værker eller tekster, der på den ene eller anden måde kan relateres til aktiviteterne i den katolske kirke, herunder messen og tidebønnerne. Vi finder stykker af filosofiske værker i form af bibelkommentarer af kirkefædre og af andre kanoniske *auctores*. Der er også bidder af flere juridiske værker – *Corpus juris civilis* – dvs. decideret romerret i middelalderlig afskrift.⁸ Nogle af fragmenterne er udstyret med *marginalia*.

7. Om forskellige facetter af latinsk literacy i middelalderen, se fx Bäuml (1980) og Wright (2002).

8. Se på Syddansk Universitetsbibliotek fx RARA Fragmenter 2 med dele af Justinians *Digest*, herunder 8.5.8.6.

Den ofte ordrette gengivelse af kanoniske værker på de fundne middelalderlige fragmenter har muliggjort en udnyttelse af Big Data til afkodning og identifikation: Søgmaskiner på internettet kan fodres med selv ganske få og fragmenterede tekst-strengene fra håndskriftbidderne, hvor selv et minimum af latinske gloser kan være tilstrækkeligt til at finde et forlæg. Der kan i den enkelte søgning med fordel fokuseres på karakteristiske substantiver og navne, hvor den helt rette sekvens/syntaks samt en opløsning af abbreviaturer og ligaturer har vist sig givtig (Holck 2015b).

Metoden har den fordel, at den samtidig – ligesom Rosettastenen – kan være en nøgle til læsning af resten af fragmentet. Dette er brugbart i de tilfælde, hvor skriveren har anvendt særlige og indforståede forkortelser (Cappelli 2004) eller hvor skriften er meget slidt eller kringlet.

Som eksempel på de teologiske fragmenter skal her nævnes en tilklippet pergamentside i to spalter med passager fra Thomas Aquinas' (ca. 1225-1274) *Quaestiones de Quodlibet*⁹ Liber VIII, Quaestio 6, Articulus 1-3.¹⁰

Pergamentsiden er anvendt som omslag på *Polydori Vergilii Urbina-tis, de rerum inventoribus libri octo* i en udgave fra Basel 1575 (signatur RARA K 497, tidligere Herlufsholm 958.16). Her sidder fragmentet, der rimeligvis er fra det 15. århundrede,¹¹ altså placeret synligt uden på denne lille (8vo), trykte bog om opfindelser / opdagelser (jf. Holck 2015a: 46-47). Fragmentets passager fra Thomas Aquinas drejer sig bl.a. om, hvornår man kan tale om *simoni* i forbindelse med kirkegang.

9. Titlen kan i fri dansk oversættelse lyde: "Spørgsmål om hvad som helst".

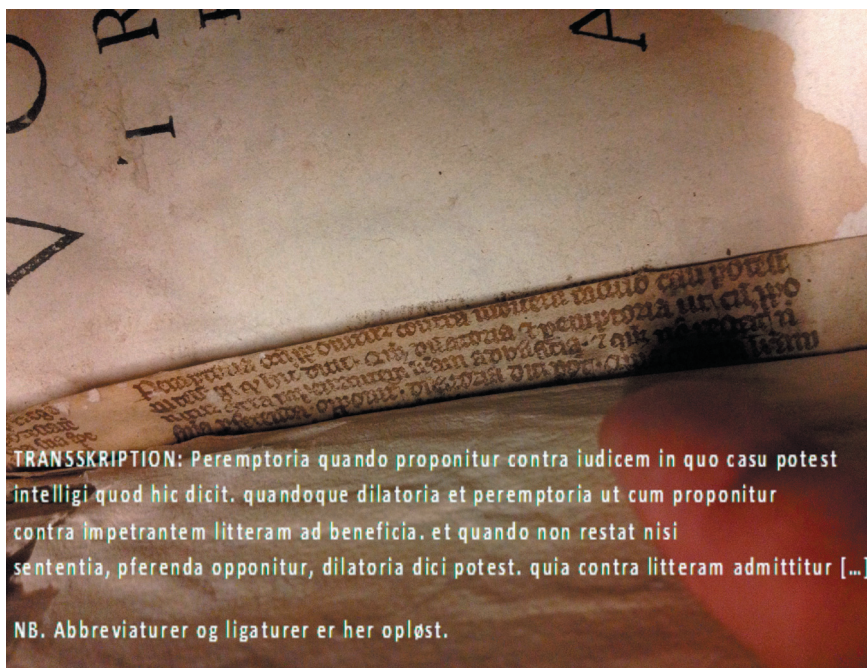
10. http://monumenta.ch/latein/verzeichnis4_noframes.php?tabelle=Thomas_de_Aquino&xy=Thomas%20de%20Aquino,%20Quaestiones%20de%20quolibet,%2008,%20%20%20%20&level=5%20

11. Tak til Christian Etheridge for denne cirka-datering.

Figur 1. Yngre gotisk bogskrift med røde initialer pryder omslaget til RARA K 497, der således har dele af Thomas Aquinas' *Quaestiones de Quodlibet* [eller *Quolibet*] i en afskrift fra formentlig det 15. århundrede.

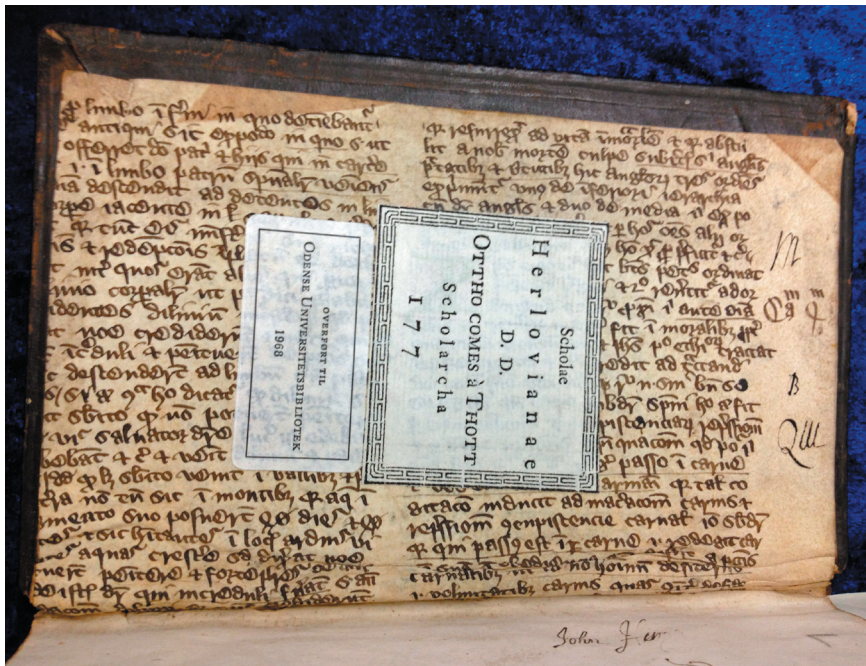
Langt de fleste af fragmenterne i Herlufsholm-samlingen findes dog bevaret i en langt mere uanseelig form – det vil sige som opskåret, strimlet materiale, anvendt til den indre afstivning af bogbind. Her skal læseren typisk lede målrettet for overhovedet at opdage teksterne i det enkelte bind. Man kan dog være heldig, at noget stikker ud, og at der er tilstrækkeligt med ord til en tydning. Det gælder de pergamentstykker, man kan finde fordelt i 11 styk juridiske foliobind – *Tractatus ex variis juris interpretibus collecti*, Lyon 1549 (Herlufsholm 1.3, 2.1 og

Figur 2. Et uddrag af Abbas antiquus' *Lectura Aurea*, her som afskrift fra 14. århundrede(?). Fragmentet stikker ud ved titelbladet til Volvmen. II. Tractatvum, ex variis iuris civilis interpretibus collectorum [...] Herlufsholm 1.3. Det kan dokumenteres, at Abbas antiquus-skriftet er anvendt gennemgående i flerbindsværkets indbinding.

2.2) – hvor bogbinderen har anvendt en afskrift af det kirkeretlige værk *Lectura Aurea* af Abbas antiquus,¹² alias den sydfranske abbed Bernard de Montmirat (ca. 1225-1296).

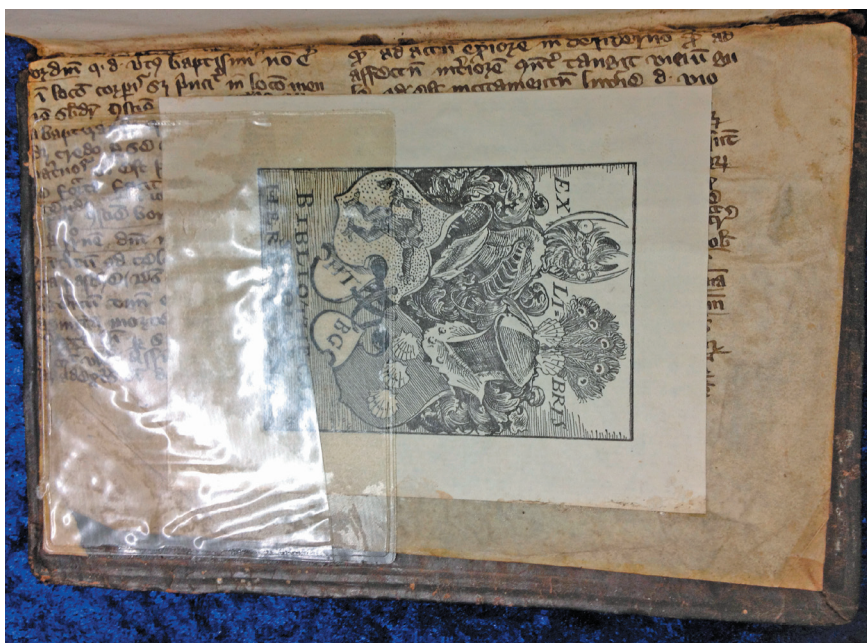
12. Bl.a. identificeret via passage fra kapitlet Exceptionem. Sml. fx Nicolaus de Tudeschis (udg.) *Lectura aurea domini Abbatis antiqui, Super quinque libris Decretalium*, Argentorati 1510: Liber Secundus, folio 124.

Figur 3. Forperm med Otto Thotts gaveetikette samt daværende Odense Universitetsbiblioteks uheldige klistermærke fra 1968. Placeringen af Nicolaus de Lyra-fragmentet indvendigt på permen har medvirket til at bevare det i en fin tilstand.

Lectura Aurea er en kommentar til pave Gregor IX's dekretaler. Afskriften er endnu ikke præcist dateret, men skal med dens ældre gotiske bogskrift sandsynligvis placeres i det 14. århundrede.

I værket af den italienske humanist Lorenzo Valla (1407-1457) om den korrekte brug af latin *Elegantiarum latinae lingvæ libri VI*, i en lille (oktav) Lyon-udgave fra 1555 (Herlufsholm 499.6), finder man på indersiden af for- og bagpermen indsatte pergamentstykker med *Postilla Super Totam Bibliam* (part VI) af franciskanermunken Nicolaus de Lyra (ca. 1270-1349) i en endnu udateret, middelalderlig afskrift i

Figur 4. Bagperm med Herlufsholms Ex Libris samt plastlomme. Herlufsholm 499.6 .

kursiv. Der er her tale om en kommentar til apostlen Peters epistler, specifikt med omtale (på forpermen) af Noas ark og syndfloden m.v.

Som med så mange af Herlufsholm-bøgerne med indsatte middelalderfragmenter har man i datiden åbenbart ikke (altid) tillagt disse tekster så stor værdi og derfor rask væk placeret både Otto Thotts gaveetikette (efter 1777) og senere Herlufsholms Ex Libris oven på håndskriften. Det gælder desværre også daværende Odense Universitetsbiblioteks klistermærke (1968), der er sat i flere bøger kort efter købet 1968/69. Svært u hensigtsmæssig er også en gammel plastlomme, der viser, at bogen muligvis en gang har kunnet hjemlånes.

Fragmentet med Nicolaus de Lyras postil kan, qua placeringen, oprindeligt have tjent som udsmykning, men vil også have haft en hæftende/afstivende funktion.

Figur 5. Forperm. Kvadrat- og diamantformede noder (neumes) ses på 4 røde nodestreger med dele af sangteksten.

Figur 6. Bagperm. Bidder af trykte tekster på papir (uidentificerede) viser på egetræspermen, hvordan mange fragmenttyper kunne bruges af bogbinderen i det samme bind til sammenhæftning og afstivning (Herlufsholm 58.2).

Som del af de liturgiske håndskriftfragmenter må man fremhæve flere eksempler på gregoriansk vekselsang. Således finder vi en bid med tekst og kvadratnoder til fejring af den hellige Clara af Assisi (1194-1253). Bidden, der ikke er præcist dateret, sidder i den tyske reformator Joh. Brentius' *Esaias commentariis explicatus*, i en udgave fra Frankfurt 1550 i folio (Herlufsholm 58.2). Fragmentets yngre gotiske bogskrift kunne pege på 15. århundrede.

Den aflange fragmentstrimmel er alene anvendt til afstivning/hæftning af bindet¹³ og er synlig på indersiden af både for- og bagperm, der i øvrigt er udført i egetræ. På forpermen lyder de oprindelige sætninger som del af munkenes responsorium (fragmentets tekst er gengivet med fed – abbreviaturer er opløst):

Haec paupertatis titulo pollens intitulata post **christum sine sacco currit exhonerata relicto** foris saeculo mens intus est ditata.

Francisci prima plantula mire fructificavit in orbe cum discipula Clara quam informavit **castitatis per saecula cultum multiplicavit**.¹⁴

På bagpermen fortsættes med sætningen: “In **paupertatis nidulo nostri presepis parvulo pauperi conformata**.”¹⁵ Med disse passager får man en hyldest til Clara af Assisis fattigdomsideal. Hun blev født ind i en rig familie, men valgte som ung at give alt sit guld til de fattige og med Frans af Assisis hjælp gå i kloster. I hymnen hyldes den spirituelle rigdom, der træder i stedet for den verdslige. Den gengivne vekselsang synges *Ad matutinam, in primo nocturno* (dvs. ved nattetidebønnen, i første nocturne).

Clara af Assisi blev helgenkåret af pave Alexander IV i 1255. Hendes grav findes i Basilica di Santa Chiara i Assisi, og hendes festdag i den katolske kalender er den 11. august. Vi må antage, at bogbinderen i det 16. århundrede har valgt dette materiale mere eller mindre til-

13. På samme måde som med stykkerne i Herlufsholm 1.3, 2.1 og 2.2.

14. Cantus ID: 601003 og 600907. Jf. <http://cantus.uwaterloo.ca/search> Sml. Cashal 1964: 75, 306.

15. Cantus ID: 601003a. Jf. <http://cantus.uwaterloo.ca/search> Tak til Steffen Hope for liturgiske bemærkninger.

Figur 7. Øverst til venstre genkendes Erasmus Lætus' initialer ERxLAETVS, mens året 1580 nederst til venstre markerer tidspunktet for indbindingen i middelalderfragmentet/-fragmenterne fra 12. århundrede. RARA M 197.

fældigt i afstivningsøjemed – og uden nogen former for hensyn til manuskriptets teologiske indhold.

Gregoriansk vekselsang, denne gang fra midten af 12. århundrede,¹⁶ pryder også *Plotini Divini illius è Platonica familia philosophi De rebus philosophicis libri LIIII*, i en udgave fra Basel 1559 (RARA M 197, tidligere Herlufsholm 446.7), der har tilhørt den danske latindigter

16. Tak til Michael Robert Gullick, Universitetet i Bergen, for cirka-datering af flere håndskrift-fragmenter via personlig mailkorrespondance. Gullick sporer umiddelbart en engelsk herkomst for fragmenterne/fragmentet på RARA M 197.

Erasmus Lætus (1526-1582). Lætus har ladet bogen indbinde i fragmenterne i 1580 på et københavnsk værksted – stemplerne peger umiddelbart på tyskeren Christoffer Schrodt – og fået sine initialer placeret på forsiden af omslaget (jf. Holck 2015a: 23-25). Bogen er i foliostørrelse, og fragmenterne er synlige på $\frac{3}{4}$ af omslaget.

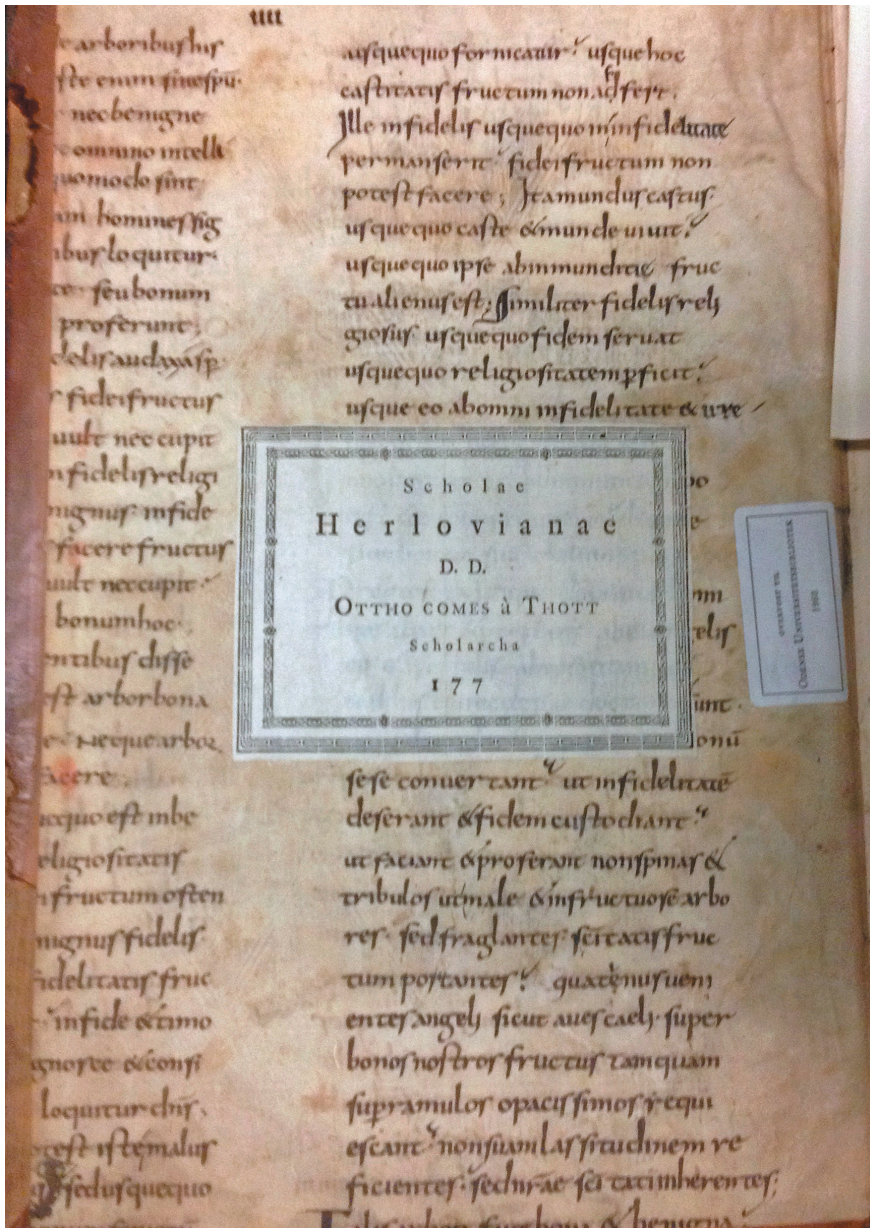
Da man ikke kender meget til Lætus' personlige bogsamling/bibliotek, må dette bind på Syddansk Universitetsbibliotek betegnes som en skat af særlig national værdi. Fundet kan tilføje facetter til de allerede kendte forhold vedrørende Erasmus Lætus (sml. Skovgaard-Petersen 1988).

Suppleret med kvadrat- og diamantformede noder finder man på bindets fragmenter passager fra Salmernes Bog og andre bibelsteder.¹⁷ Liturgisk kan vekselsangen knyttes til messen i den katolske kirke og fx til festdagen *Omnium Sanctorum* (allehelgendsdag, 1. november), her med fokus på den katolske kirkes martyrer (jf. biblioteksintern rapport af Steffen Hope, SDUB 2018).

Det kan i høj grad undre, at Erasmus Lætus' prægtige bog med latindigterens initialer ikke tidligere er blevet opdaget og beskrevet i litteraturen.

Til de meget velbevarede og sjældne fragmenter hører også særdeles gamle pergamentstykker med henholdsvis den alexandrinske kirkefader Origenes' (ca. 185-254) og den angelsaksiske munk og kirkelærer Beda den Ærværdiges (d. 735) homilier i afskrift. Stykkerne sidder placeret på indersiden af permerne på *Opera omnia Ioannis Pici, Mirandolæ Concordiæque comitis, Theologorum & Philosophorum [...] principis, Henricus Petrus, Basel 1557* (jf. Holck 2015a: 97-98). På Syddansk Universitetsbibliotek har dette værk signaturen RARA M 196 (tidligere Herlufsholm 71.7).

17. Der kan fx findes passager fra salme 149:1, salme 33:10-11, lovsang 816 (*Te deum laudamus*), salme 67:36, salme 67:4, Matthæus 13:43, salme 47:6-7 og Visdommens Bog 10:17 m.v.

Figur 8. Forperm. Afskrift efter Origenes.

77
 Suspiciens in caelum ingemuit quia
 nos quos ad caelestia possidenda cre-
 auit. longe inter restra deiecit
 esse doluit. Suspiciens in caelum
 ingemuit. ut nobis qui ad caelestibus
 gaudis per terrena oblectamenta
 discessimus. ad haec per gemitus &
 suspiria insinuare esse redeundum.
 Quod autem ait effusa. id est avertire.
 propriam
 dicitur
 dum
 Unde et
 ut fac
 endu
 curant
 huius ex
 gant
 Per sal
 in quo h
 desig
 ut ab
 solum
 rem; De quo dicit apostolus. xpi bo
 nos odor sumus deo in omni loco;
 Et ut meminerint se iuxta exemplum
 beati nob. donec super est halitus in eis
 & spiritus in naribus eorum. non loqui
 iniquitatem labiis. ne lingua menda-
 tum meditari debere. Porro per
 tactum aurium. ut relicto auditu
 linguae nequam. audiant uerba xpi
 & faciant ea. sicut iuro prudenti.

qui aedificauit
 tram. Et un
 qui baptis
 dine consecr
 qui salutare
 hoc pasche te
 rite susceptu
 consecrandi;
 ut quod dicitur in
 & sanctificare dicitur
 contaminare
 timeamus; S
 tae sordidan
 rursum lacri
 fonte mundar
 puritatem qu
 diuinitus con
 cauentes illud
 exprobrans a
 auditum auer
 conuertentur
 amalo. quae ec
 est. Timeam
 mus dnm & p
 nes qui ad ima
 Qui enim putat
 refrenans lin
 est religio. Et
 aper te sunt a
 unculum ling
 recte. Qui er
 tis nri tempor
 dendo ad iustitiam

Figur 9. Bagperm. Afskrift efter Beda. RARAM 196. Foto: Christian Etheridge.

Konceptet med at smykke indersiden af for- og bagpermerne med iøjnefaldende fragmenter går altså igen i flere af Herlufsholmsamlingens og ikke mindst Otto Thotts bøger, hvor også bidder af tidlige tryk med kolorerede initialer kan findes.¹⁸ Det specielle ved især Beda-fragmentet er,¹⁹ at forskerne daterer det til måske så tidligt som det 9. århundrede.²⁰ Fragmentet hører således til blandt de ældste, kendte materialer på Syddansk Universitetsbibliotek. Den oprindelige kodeks er dermed – set med nordiske øjne – blevet til i vikingetiden, muligvis på kontinentet, og i en periode der var kulturelt påvirket af Karl den Stores kejserrige.

Det er den karolingiske skrifts udformning med relativt brede og runde bogstavformer samt et minimum af forkortelser og et minimum af sammenskrevne tegn på tekststykket – der er placeret på foliobindets bagperm – som her er en indikator.

Origenes-passagen²¹ på forpermen er endnu ikke dateret. Den kan vise sig at have en lignende høj alder. Her er det interessant, at renæssancehumanisten Giovanni Pico della Mirandola (1463-1494), hvis bog fragmentet jo pryder, blandt andet var inspireret af Origenes, ligesom Beda også citerede Origenes (sml. O'Brien 2015: 37-38).

Med andre ord har bogbinderen – eller bogbinderens ordregiver – sandsynligvis haft kendskab til det åndelige slægtskab og håndplukket de foliostore tekststykker.

Denne praksis synes usædvanlig for tiden (16. århundrede), hvor der i det fundne materiale på universitetsbiblioteket som oftest *ikke* er

18. Fx i Herlufsholm 29.6 og Herlufsholm 61.2, der begge har fragmenter af tryk med romeret – *Corpus juris civilis*.

19. HOMILIA XIX. IN DOMINICA XII POST PENTECOSTEN. MARCI VII. [Homilie 19. 12. søndag efter Trinitatis. Markus VII.]

20. Tak til bl.a. Erik Kwakkel, Universiteit Leiden, Teresa Webber, Cambridge, og Christian Etheridge. Personlige e-mails.

21. DOMINICA QUARTA POST NATALE APOSTOLORUM LECTIO SANCTI EVANGELII SECUNDUM MATTHAEUM. Homilia IV: 3 (Sml. Origenes 1941, I 265).

nogen forbindelse mellem indbindingens tekster og den trykte bog, som de sidder i. På Erasmus Lætus' bog er fragmenterne tilmed sat på hovedet – som for at signalere, at de ikke er så interessante for læseren og derfor ikke bør læses.

For alle de forskellige bøger med latinske fragmenter som del af indbindingen gælder, at der skjult af bogbindet kan sidde flere middelalderlige tekstbidder. Samtidig er det konstateret, at datidens bindfor sagtens kunne være en kombination af håndskriftfragmenter og bidder af tryk.

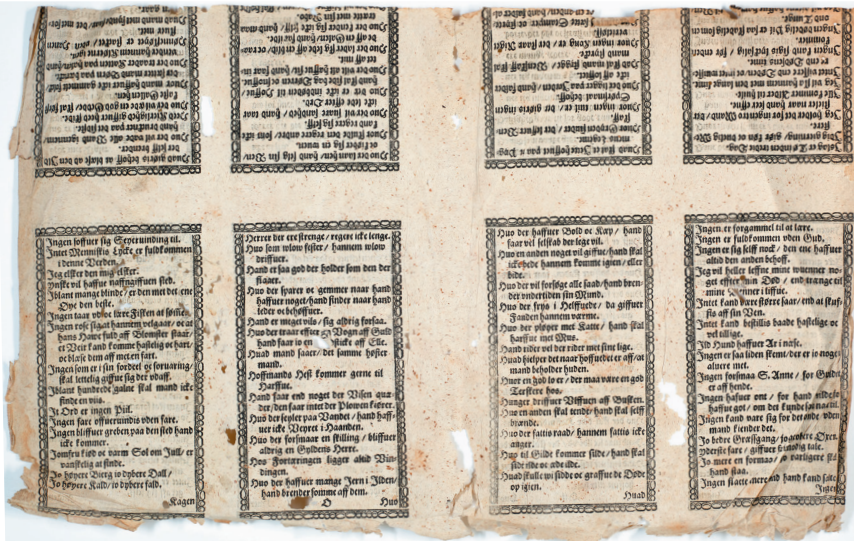
Det ses bl.a. ud af de fragmenter, som førnævnte bogbinder Axel Pedersen udtog i forbindelse med restaurering af bøger fra bibliotekets særsamlinger i 1970-1980'erne.²² Fragmenter, der stadig sidder på permerne i bogbind under et lag papir eller pergament, vil i mange tilfælde kunne læses/fotograferes ved hjælp af røntgenfluorescensanalyse (opfanger blækkets grundstoffer) eller hyper- og multispektrale skanninger (typisk med gode resultater i det nærinfrarøde spektrum).

Danske brudstykker

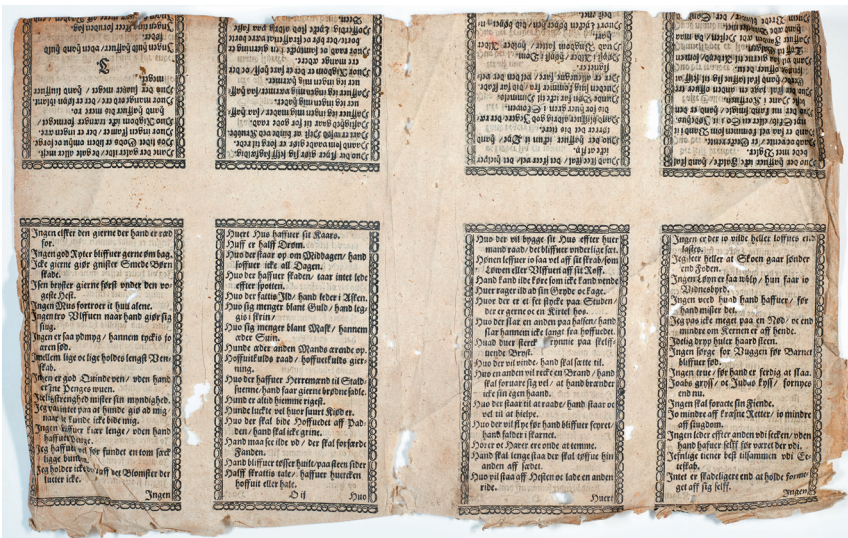
En stor del af Otto Thotts bøger er købt på auktioner i udlandet eller, på anden måde, erhvervet brugt fra andre dele af Europa. Det fremgår af talrige ejersignaturer i bindene samt håndskrevne noter af forskellig slags, ligesom der også flere steder er angivet udenlandske biblioteker på bøgernes titelblade (jf. Holck 2015a: 100, om RARA M 21 med henvisning til Bibliotheca Colbertina).

At mange udenlandske Herlufsholm-tryk dog har været forbi en herboende bogbinder dokumenteres bl.a. hos Christensen & Outzen (2016: 62-185), hvor i alt 21, måske 22 bind, ud af de 55 medtagne Herlufsholm-materialer i deres bog, bestemmes som danske, hvad angår indbindingen.

22. RARA Fragmenter 1-11. Flere af disse pakker har middelalderlige manuskriptfragmenter fra mere end én kilde.

Figur 10. Hver side på trykkearket er forsynet med en røskeneramme, der ligner Mads Vingaards (d. ca. 1600) tryk.

Figur 11. Her ses den anden side af trykkearket med de gamle danske ordsprog (RARAM 190).

I det foregående er det allerede konstateret, at Erasmus Lætus' filosofibog blev indbundet i København.²³

De i Danmark virksomme bogbindere har anvendt det forhåndenværende indbindingsmateriale, og noget af dette materiale har været på dansk. Det skaber muligheder for at gøre fine filologiske fund: Som løs del af indbindingen til RARA M 190 (oprindelig Herlufsholm 476.2) finder man således et trykkeark i foliostørrelse med otte blade (16 sider) fra det anonymt publicerede værk *Problemata et Proverbia moralia* 1611, 8vo – og specifikt fra den centrale del, Pro III.²⁴

På trykkearket står gamle danske ordsprog som fx: "Ingen elsker den gierne der hand er ræd for."²⁵ og "Huo der staar op om Mid-dagen/ hand soffuer icke all Dagen."²⁶

En umiddelbar sammenligning med den genoptrykte tekst i *Danmarks Gamle Ordsprog IV* viser fuldstændig overensstemmelse mellem fragmentets ordlyd og originalen, ligesom sidelay-outet er identisk.²⁷ Der er således uden tvivl tale om sider fra den første kendte udgave af *Problemata et Proverbia moralia*, hvilket understøttes af, at udgaven fra Frankfurt af Nizolius sive *Thesaurus Ciceronianus*, som arket fungerer som indbinding til, er fra 1613.

Det synes rimeligt at antage, at den trykte bog er indbundet i eller kort efter år 1613. Fundet af trykkearkene kan vel indikere et professionelt netværk, hvor bogbinderen har haft direkte eller indirekte forbindelse til en bogtrykker og fx har kunnet erhverve trykkeark i materie til indbinding eller eventuelt en rest- og fejlproduktion til

23. Tak til Karsten Christensen for denne oplysning i personlig korrespondance.

24. Tak til Simon Skovgaard Boeck, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, for identifikationen af værket (i personlig mail-korrespondance). Fragmentets ordsprog lader sig spore i *Danmarks Gamle Ordsprog IV*: 188 ff.

25. Pro III 1057 (DgO IV: 192).

26. Pro III 905 (DgO IV: 188).

27. Sml. DgO IV: 14-15.

Figur 12. Øverst til venstre: Udsnit af indersiden af forpermen på RARA M 190 med fragment af p.t. uidentificeret dansk værk med omregning af mål. Øverst til højre: Ark med multiplikationstabeller, der er del af bagpermens afstivning. Nederst: Forpermens fragment i dets helhed med målangivelser. Bemærk arabesken længst mod højre.

indbindingsformål. Spørgsmålet er, om trykkearkets placering i en bog fra 1613 kan bringe nyt i diskussionen om, hvorvidt “Pro 1611” er et eftertryk af et Mads Vingaard-tryk, om trykkeåret 1611 muligvis er falsk, og om bogtrykkeren Salomon Sartor (d. 1644) har været inde i billedet (jf. DgO IV: 13-20). Trykkeren Niels Mikkelsen overtog, ligesom Sartor, typemateriale efter Mads Vingaard. Trykkearket er i dag løsrevet fra indbindingen, hvor man kan ane yderligere et ark fra *Problemata et Proverbia moralia*, der stadig sidder fast i forpermen. I

RARA M 190 sidder der i permerne også flere fragmenter af et gådefuldt, lille værk med mål og tabeller.²⁸ Hvis det kan afklares, hvilket værk disse fragmenter stammer fra, vil man formentlig kunne få flere indikationer på en bestemt kontekst for eller en særlig forhistorie til trykkearkene med Pro III.

Det uidentificerede værk med mål og tabeller (hvis det er ét og samme værk – rimeligvis en regnebog) er uden held forsøgt identificeret via fx Early European Books²⁹ og Bibliotheca Danica (bind II: 18). Det antages, at dette værk pga. konteksten er fra før 1613. At det ikke har været muligt at foretage en identifikation af værket kunne måske indikere, at det er ukendt for nutiden.

Arabesken alene (jf. Figur 12) har med sin symmetri og særlige streg visse ligheder – den er absolut ikke identisk – med dén på titelbladet til *Theses de artium principii et legitima* [...] 1593, trykt i København hos Mads Vingaard (sml. Nielsen 1934: LXXII), uden at noget entydigt kan konkluderes heraf.³⁰ I denne Pro III-kontekst kan iagttagelsen dog vise sig at have relevans. Dermed bliver RARA M 190 et godt eksempel på Herlufsholm-samlingens potentiale i forhold til at kunne bidrage med ny viden om danske tryk med dansk sprog (sml. Ballhausen & Johansen 1990, Ilsøe 1992. Se også Nielsen 1919-35 om tryk før 1600) samt om datidens herboende bogbindere.

De førnævnte håndskriftstykker fra danske skoleelever i 1600-tallet

28. Indvendigt på forpermen af RARA M 190 gengiver trykkearket omregning af danske og udenlandske mål (tønder, skæpper, pund etc.) og en smuk arabesk. Der henvises fx til mål "Vdi Aallborg" og "vdi Norge". I bagpermen til RARA M 190 ses adskillige intakte trykkeark med multiplikationstabeller, der antages at være del af den samme regnebog.

29. <http://eeb.chadwyck.co.uk/home.do> Tak til Simon Skovgaard Boeck for sammenligning på EEB med regnebøger fra 1500-tallet (LN 1038 og LN 1210), der ikke matcher fragmentet. Egne sammenligninger er også uden resultat.

30. Om arabesktypen – om arabesk-vignetter og specielle former af arabesk-vignetter, se Nielsen (1923: 48-49).

Edle Konge & Koninginde Da mine og altsid forfætt
gud som den fæder og moder
moder saa yndt mig og guds naad
hvis vel sigende som en duffor lovitte
och mig yndt den naadis gud ondt mig
alltid guds yndt fra den safor yndt
mingled mig for mig for minsket. Her
fæder og moder Rand ieg alldig naad
naly betækte den som det gode for
och den for min forskjenderse. Sidelig
er er kommet den den skone skat.

28 Febr.

Figur 13. Eksempel på et af de brevlignende ark med den anvendte diktattekst. Dateret til 28. februar. Ukendt år.

Den høje Herre eder ni og detsid altid
for sig med Gud. Nu se me og jofe edv. to
Kierre fader og moder. maa i se mig af
Guds naade liden og Guds Landt
unde mig det samme fra eder alle spø
rge sansforrigis mingelede og minse
ng for minskis. Kierre fader og
moder Land ieg aldrig nosammel
beache eder at ieg for midt
Guds forsyn og eders fromme
vill skindillse og behver kon
men idi denne skønne skole.

18 Marts

Figur 14. Variation over samme tema. Diktaten her er dateret til 18. marts. Uden årstal.

på dansk³¹ og latin (RARA Musik L 46) omfatter diktater, oversættelses- og eksamensøvelser, herunder eksempler på den retoriske øvelse *imitatio* (jf. Kongsted 2016: 105). Der er forskellige hænder, der synes at kunne tilhøre både børn med ujævn, fejlbehæftet skrift og unge mennesker (sml. Leth & Wad 1875 om dimittenderne fra Herlufsholm i perioden) med en mere sikker hånd.

Man kan også finde pennenprøver og kruseduller på papirstykkerne som vidnesbyrd om stunder, hvor elevernes koncentration ikke kunne fastholdes. Ét blad fra disciplene har flere personnavne, fx en *Niels Bunde* (uidentificeret). Den samme danske diktat går igen på 6 af stykkerne,³² hvilket må placere disse fragmenter snævert i tid, formentlig med en bestemt lærer som omdrejningspunkt. I et "brev" takker eleven forældrene og priser den skønne skole.

Transskription (Figur 14):

Wenlig helsen eder nu och læthid(?) althid
forsent mett gudt Vor herre Jesû christo
Kierre fader och moder maa y vide mig aff
guds naade lider vell gudt handt
onde mig det samme fra eder att spø-
rge saaforyøgis min glede ochminsor-
rig for minskys. Kierre fader och
moder kand ieg aldrig nocsommelig
betacke Eder at ieg for medels

31. I RARA Musik L 46 findes efter en fintælling i februar 2017 omkring 95 dansksprogede tekststykker eller passager fordelt på ca. 90 stykker papir, der også omfatter småbidder af få centimeters størrelse. Året 1625 går igen på en del af fragmenterne i RARA Musik L 46, pakke 5 med bindfor fra R121 (= RARA Musik K 14, v1, Bassus).

32. RARA Musik L 46, pakke 2 med bindfor fra R134. Her findes 7(8) ensartede papirblade med danske og latinske øvelser. Bladene har følgende datoer (uden år): 7., 10., 13., 20., 27. og 28. februar samt 6., 11., 14., 16. og 18. marts.

guds forsyn og eders fromme
till skyndellse och help er kom-
men vdi denne skønne skole. e

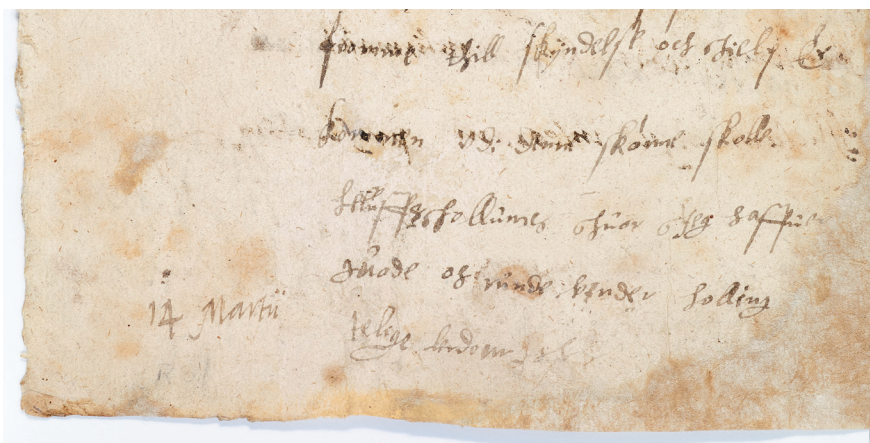
Transskription (Figur 15):
[...]Fromme thill skyndelse och Hielp Er
Kommen vdi denne skønne skolle.
Herluffsshollums Huor Ieg haffuer
guode och runde vnder holling
telige lerdøm³³

Det er langt fra alle fragmenterne i pakkerne, der fremstår som hele papirsider. En del er beskadigede på den ene eller anden vis, ligesom noget kun vanskeligt kan læses pga. tidens tand, tidligere fugtskader og lignende. Digitaliseringen har dog nu gjort det muligt at arbejde med disse materialer med brug af moderne billedbehandling og -fremvisning, ligesom der i fremtiden vil eksistere flere kopier af det oprindelige, skrøbelige materiale, til gavn for bevaringen af kulturarven.

Materialet udgør ikke kun en interessant kilde til ældre nydansk i 1600-tallets første halvdel (ét dokument har angivet året 1607³⁴), men bidrager samtidig med oplysninger om pensum og eksamens- eller øvelsesformer samt indsigt i skoleelevernes generelle latinske kunnen og formuleringsevner m.v. Dokumenterne bringer datidens skoleliv helt tæt på, og krusedullerne viser, at børn og unges kapacitet for lektier og lærdøm ikke nødvendigvis har ændret sig meget til i dag.

33. Tak til Susanne Margrethe Rossen Vogt, Københavns Universitet, og Bent Jørgensen, Københavns Universitet, for hjælp med læsningen. Også tak til Mogens Krag sig Jensen på Syddansk Universitetsbibliotek.

34. RARA Musik L 46, pakke 9 med bindfor fra R130.

Figur 15. Udsnit af diktatvariant, her dateret til 14. marts (ukendt år), hvor Herlufsholm nævnes som lokalitet.

Brudstykker af latinske og danske versioner af samme tekst kan ofte findes på samme blad. Dette er et materiale, der kunne fortjene at blive publiceret med fyldige filologiske analyser, således fx i forhold til datidens reception af tekster fra antikken, og en fuldstændig transskription, måske endda i form af en ny latinsk grundbog til gymnasiet. Nærmere studier vil eventuelt kunne afklare, hvorvidt nogle af de bevarede elevtekster er ældre end 1600. Middelalderforskere vil i øvrigt sætte pris på, at mange af de ældste Herlufsholmusikalier på Syddansk Universitetsbibliotek også har omslag af middelalderfragmenter foruden det nævnte bindfor.³⁵ De er i mere end én forstand altså tidskapsler.

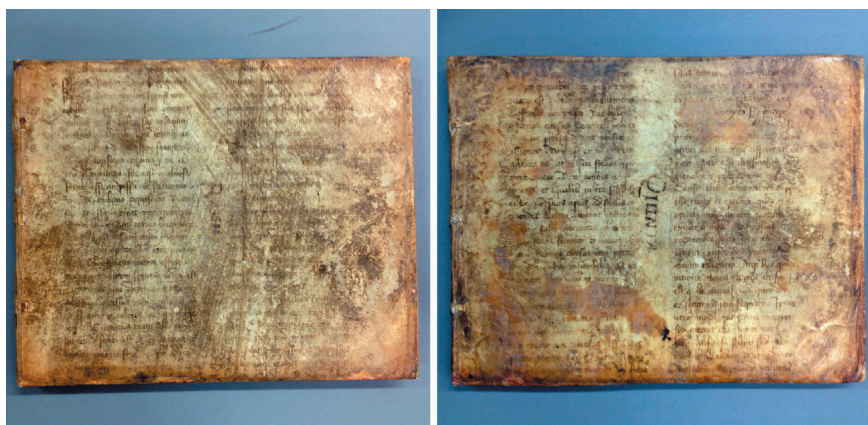
35. Et eksempel er RARA Musik M 4 – med bl.a. dele af *Legenda Aurea*, 13.-14. årh., specifikt om apostlen Matthæus. Tak til bl.a. Steffen Hope for liturgiske oplysninger om disse store fragmenter, hvoraf 3 ser ud til at komme fra samme kodeks. De tre fragmenter fungerer som omslag til III. *Polyhymnia panegyrica* [...] (Wolfenbüttel 1619).

Til mange års forskning

Som en samling, der endnu ikke er fuldt ud registreret endsige gennemanalyseret – med alt hvad det kunne indebære – har Herlufsholm-materialerne på Syddansk Universitetsbibliotek i Odense et potentiale til at kunne løfte forskningen på flere områder. Chancen for, i lang tid fremover, at kunne finde flere fragmenter af både tidlige trykte og håndskrevne tekster vurderes som forholdsvis stor.

Fragmenterne i Herlufsholm-samlingen – og også i andre af universitetsbibliotekets særsamlinger (se fx Holck et al. 2017) – udgør materialer, der ikke tidligere har været kendt, hvor det enkelte fragment potentielt vil kunne udfylde et videnskabeligt tomrum og levere afgørende dokumentation til grundforskningen, også i tværfagligt regi (sml. Duivenvoorden et al. 2017).

Med den viden vi har i dag om datidens bogindbinding vil det i stigende grad være relevant for danske biblioteker og samlinger at være opmærksomme på muligheden for fragmenter i specielt

Figur 16. Her ses de nyligt identificerede fragmenter med kursivskrift fra en middelalderlig kodeks med Ciceros *De Natura Deorum. Liber Secundus*. Fragmenterne sidder på musikallier med henholdsvis *Bassus* (t.v.) og *Quinta* (t.h.).

1500- og 1600-talsbøger. Det ville være en sensation, hvis man kunne finde velbevarede brudstykker af gammeldanske lovtekster eller lægebøger – måske dele af en ny Codex Runicus (AM 28, 8vo) med ukendte danske viser og sjældne noder. Og hvordan med antikkens litteratur? Spor herfra i form af middelalderlig gengivelse af romerret m.m. er allerede påvist.

P.t. findes og identificeres der stadig mange hidtil ukendte fragmenter på Syddansk Universitetsbibliotek i samarbejde med Centre for Medieval Literature, Syddansk Universitet. Senest identificeret i RARA Musik L 42 er en afskrift fra 14. århundrede af Marcus Tullius Ciceros (106-43 f.Kr.) *De Natura Deorum*, Liber II: [49]-[66]³⁶ som omslag, fordelt på to bind med musik.³⁷

Hvis det kan påvises, at Cicero-fragmenterne og andre indbindingsdele fra Herlufsholm-materialer stammer fra Skovkloster, åbnes der op for endnu flere filologiske forskningsmuligheder, fx inden for receptionsfilologien. Når det gælder danske bibliotekers særsamlinger, synes det altafgørende, at fag-, forsknings- og uddannelsesbiblioteker sikres midler til det fremtidige registrerings- og digitaliseringsarbejde, herunder til den nødvendige, manuelle gennemgang af magasinernes skatte.

36. Sml. <http://www.thelatinlibrary.com/cicero/nd2.shtml>

37. Del af [Collection of balletti by various composers, [...]] håndskrevne stemmebøger, ca. 1600. NB. Der findes i RARA Musik L 42 yderligere to musikbind (R127, R128) med middelalderlige fragmentomslag (af den liturgiske type).

Litteratur

- Attar, Karen (2016) *Directory of Rare Book and Special Collections in the United Kingdom and the Republic of Ireland*. Edited by Karen Attar. Third Edition. Cilip Rare Books and Special Collections Group. London: Facet Publishing.
- Ballhausen, C. J. og Paul Johansen (1990) *Thesaurus Librorum Danicorum 17. århundrede. Den lærde tid*. København: Rosenkilde og Bagger.
- Bäumel, Franz H. (1980) Varieties and Consequences of Medieval Literacy and Illiteracy. *Speculum*, 55(2): 237-265. doi:10.2307/2847287
- Berger, Sidney E (2014) *Rare books and special collections*. London: Facet Publishing.
- Bibliotheca Danica* (1962) Systematisk fortegnelse over den danske litteratur fra 1482 til 1830 ved Dr. Phil. Chr. V. Bruun. Bind II. Genudgivet med tillæg og henvisninger af Det Kongelige Bibliotek. København: Rosenkilde og Bagger.
- Cappelli, Adriano (2004) *Manuali Hoepli. Lexicon Abbreviaturarum A. Cappelli. Dizionario di Abbreviature latine ed italiane*. Sesta edizione. Ulrico Hoepli Milano 1990. Ristampa.
- Cashal, Sister Mary Immaculata (1964) *Hymns in Honor of Saint Clare of Assisi. An exhaustive Analysis of their Contents and Structure*: 75. Ph.D. Thesis. University of Ottawa.
- Christensen, Karsten og Susanne Outzen (2016) *Birgitte Gøye & Herluf Trolles Bøger*. [Næstved]: Museum Sydøstdanmark.
- Dahlerup, Merete (1993) *Skovklosterregnskaberne 1467-1481*. Udgivet af Landbohistorisk Selskab ved Merete Dahlerup. Under tilsyn af Troels Dahlerup og Thelma Jexlev. København: Landbohistorisk Selskab.
- Delbey, Thomas et al. (2019) Poisonous books: analyses of four sixteenth and seventeenth century book bindings covered with arsenic rich green paint. *Heritage Science* 7, 91. <https://doi.org/10.1186/s40494-019-0334-2>

- DgO: *Danmarks gamle Ordsprog IV* (1987) *Problemata et Proverbia moralia*. København 1611 og 1624. Hans Chr. Sthens Ordsprog, efter tabt Cod. Hamb. Theol. 2090a, 8o. Udgivet af Iver Kjær, John Kousgård Sørensen og Niels Werner Frederiksen. København: C. A. Reitzels Boghandel.
- Diverse: Diverse personers breve fra årene kort før salget af Gamle Samling fra Herlufsholm Skole til Odense Universitetsbibliotek og indtil 1984, i kopi. Venligst tilsendt af Herlufsholm Skole til Syddansk Universitetsbibliotek, Odense (Syddansk Universitetsbiblioteks arkiv, i grønt ringbind "Herlufsh. Salg").
- Duivenvoorden, Jorien R. et al. (2017) Hidden library: visualizing fragments of medieval manuscripts in early-modern bookbindings with mobile macro-XRF scanner. *Heritage Science* 5, 6. <https://doi.org/10.1186/s40494-017-0117-6>
- Forchhammer, Johannes (1882) *Katalog over Herlufsholms Skoles Bog-samling*. Fortale af Joh. Forchhammer. I Kommission hos Thaning og Appel. Kjøbenhavn: J. Jørgensen og Co.
- Harpsøe, Steffen (2011) Genbrug af middelalderens håndskrifter: Da Ulfelderne røg i Thotterne på middelalderens pergamenter. *Siden Saxo* 2: 36-49.
- Hasselager, A. K. (1897) *Tillæg til Katalog over Herlufsholms Skoles Bog-samling*. Udarbejdet af A. K. Hasselager, Overlærer. Kjøbenhavn: J. Jørgensen og Co.
- Holck, Jakob Povl (2015a) *Den gamle verdens magi: Bogsamlingen fra Herlufsholm på Syddansk Universitetsbibliotek*. Odense: Syddansk Universitetsbibliotek.
- Holck, Jakob Povl (2015b) Om brugen af Big Data til at identificere middelalderfragmenter *Acta periodica rerum interiorum bibliothecae universitatis* 12.15.12.2015 UH/BN: 172.
- Holck, Jakob Povl (2016a) Opdagelserne på SDUB og deres gevinst. *Acta periodica rerum interiorum bibliothecae universitatis* 2.11.02.2016 UH/BN: 172.

- Holck, Jakob Povl (2016b) Hul igennem til Orosius. *Acta periodica rerum interiorum bibliothecae universitatis* 6.16.06.2016 UH/BN: 140.
- Holck, Jakob Povl et al. (2017) *Extraction of 16th Century Calendar Fragments*. Poster ved Annual Danish Astronomy Meeting, Nyborg. <https://portal.findresearcher.sdu.dk/da/publications/extraction-of-16th-century-calender-fragments>
- Holck, Jakob Povl (2018) Nye teknologier og Herlufsholm-samlingen. Det skjulte bibliotek kommer for en dag. *Bibliotekshistorie* 13: 38-66.
- Holck, Jakob Povl et al. (2019) Hyper Spectral Imaging and the Herlufsholm Special Collection. Poster ved konferencen AIUCD 2019: <http://aiucd2019.uniud.it/wp-content/uploads/2019/01/Hyper-Spectral-Imaging.pdf>
- Hope, Steffen (2018) *Samlet oversigt over rapporter, tabeller og metadata samlet i perioden 01.11.17-28.02.18*. Intern rapport. Syddansk Universitetsbibliotek.
- Hope, Steffen & Jakob Povl Holck (2019a) Hvad gamle bogbind kan fortælle. Om to Tycho Brahe-førsteudgaver og deres pergamenttomslag. *Bøger, bogbind og historier. Bogvennen* 2019: 72-97.
- Hope, Steffen & Jakob Povl Holck (2019b) En sjælden Tycho Brahe-udgave. *Historisk Årbog for Roskilde Amt* 2019: 122-124.
- Ilsøe, Harald (1992) *Bogtrykkerne i København ca. 1600-1810*. Det Kongelige Bibliotek. København: Museum Tusulanums Forlag.
- Ilsøe, Harald (1996) Hvordan så Otto Thotts bøger ud? *Fund og Forskning i Det Kongelige Biblioteks Samlinger* 35: 65-94.
- Ilsøe, Harald (2016) Apropos Herluf Trolle. Lidt gammelt nyt om etableringen af Herlufsholm kostskole. *Fund og Forskning* 55: 585-587.
- Kongsted, Ole (2006) Tyge Brahe og musikken. I Poul Grønder-Hansen (red.) *Tycho Brahes verden. Danmark i Europa 1550-1600*: 123-131. København: Nationalmuseet.
- Kongsted, Ole (2007) Herlufsholm-samlingen: R 121-125 og danskerne i Italien omkring 1600. I John T. Lauridsen og Olaf Olsen (red.)

- Umisteligt. Festskrift til Erland Kolding Nielsen: 101-118. København: Museum Tusulanums Forlag.*
- Kongsted, Ole (2016) "... DERFORUDEN I ET BUNDT ENDEEL GL. MUSICALIA, MUTILEREDE, U-NYTTIGE OG AF INGEN IMPORTANCE" Delaspekter vedrørende musikmanuskripterne i Herlufsholm-samlingen i Syddansk Universitetsbibliotek. I Sofie Lene Bak (red.) "*Kildekunst*" – historiske og kulturhistoriske studier. *Festskrift til John T. Lauridsen. Bd. 1: 89-115. København: Museum Tusulanums Forlag.*
- Kruse Skov, Torill (1975) *Herlufsholm Skoles bibliotek: En historisk redegørelse*. Upubliceret specialeopgave på Danmarks Biblioteksskole – Sekt. II. Odense.
- Leth, Albert & G. L. Wad (1875) *Meddelelser om Dimitterede fra Herlufsholm fra Skolens Stiftelse 1565 til 1875*. Næstved: Leth & Wad.
- Melchior, H. B. (1822) *Historisk Efterretning om den frie adelige Skole Herlufsholm*. København: J. H. Schubothe.
- Melchior, H. B. (1865) *Historiske Efterretninger om Herlufsholms Stiftelse*. Paany udgivne, fra 1788 omarbejdede og fortsatte af Albert Leth (2. udg.). Næstved: A.P. Bangs Bogtrykkeri.
- Nielsen, Lauritz (1923) *Boghistoriske Studier til Dansk Bibliografi. 1550-1600*. København: Forening for Boghaandværk.
- Nielsen, Lauritz (1925) *Danske Stifts- og Skolebiblioteker. Deres historiske Udvikling og deres nuværende og fremtidige Stilling*. København: Hagerup.
- Nielsen, Lauritz (1934) *Dansk Typografisk Atlas 1482-1600*. København: Gyldendalske Boghandel.
- Nielsen, Lauritz (1919-35/1996) *Dansk bibliografi 1482-1600. Med særligt hensyn til dansk bogtrykkerkunsts historie*. 2. udgave med supplementbind ved Erik Dal. Det Kongelige Bibliotek. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. København: C. A. Reitzels Forlag.
- O'Brien, Conor (2015) *Bede's Temple: An Image and its Interpretation*. Oxford: Oxford University Press.

- Olsen, Kristian (1986) *Skovkloster – en skoles forhistorie*. Klassikerforeningens Kildehæfter. Herning: Systime.
- Origenes (1941) *Origenes Werke*. Zwölfter Band. Origenes Matthäuserklärung. III Fragmente und Indices. Herausgegeben im Auftrage der Kommission für spätantike Religionsgeschichte bei der preußischen Akademie der Wissenschaften. Unter Mitwirkung von Lic. Dr. Ernst Benz von D. Dr. Erich Klostermann. Leipzig: J. C. Hinrichs Verlag.
- Riis, John (1990) Herlufsholm Skoles Bibliotek. I Torben Nielsen (red.) *Odenses bibliotekshistorie: 167-176*. Udgivet i anledning af Odense Universitetsbiblioteks 25-års jubilæum. Odense: Odense Universitetsforlag.
- Skovgaard-Petersen, Karen (1988) *Erasmus Lætus' Margareta. Klassisk epos og dansk propaganda*. København: Museum Tusulanum.
- Tolstrup, Flemming (1965) *Det ældste Herlufsholm 1560-1788*. København: Thaning & Appels Forlag.
- Tortzen, Chr. Gorm (1999) Middelalderlige håndskriftfragmenter i Danmark. I Erik Petersen (red.) *Levende ord & lysende billeder. Den middelalderlige bogkultur i Danmark. Essays: 163-172*. Det Kongelige Bibliotek. Moesgård Museum. Gylling: Narayana Press.
- Wright, Roger (2002) *A Sociophilological Study of Late Latin*. Turnhout: Brepols.

Links

- Cantus Database: <<http://cantus.uwaterloo.ca/search>> (20. maj 2020)
- Cicero: <<http://www.thelatinlibrary.com/cicero/nd2.shtml>> (20. maj 2020)
- Early European Books, ProQuest: <<http://eeb.chadwyck.co.uk/home.do>> (20. maj 2020)
- Fragmentarium: <<https://fragmentarium.ms/>> (20. maj 2020)
- Herlufsholm Stiftelses Arkiv. Registratur: <<https://docplayer.dk/27303849-Herlufsholm-stiftelses-arkiv.html>> (20. maj 2020)
- RISM: <<http://www.rism.info/>> (20. maj 2020)